

MAKTLEKAR

Det dolda gruppvåldet bland unga

*En bok av Sanna Mohr, Stefan Koch
och Sannie Wedberg*

Boken är utgiven av Bilda Förlag i samarbete med ALMAeuropa,
www.almaeuropa.org

FÖRFATTARE Sanna Mohr, Stefan Koch och Sannie Wedberg

GRAFISK FORMGIVNING Anna Gunneström

ILLUSTRATIONER Dan Lageryd och Nils Claesson (omslag och övriga),
Klara Svedberg (sid 101)

ARTIKLAR AV Margareta Normell, Sören Sanz, Stefan Sjöström, Lars
Svedberg och Kate Bradshaw Tauvon

Bilda Förlag, Box 42053, 126 13 Stockholm

Tel 08-709 04 00

kundtjanst@bildaforlag.se

www.bildaforlag.se

© 2010 Sanna Mohr, Stefan Koch, Sannie Wedberg och Bilda Förlag

TRYCK Sjuhäradsbygdens Tryckeri AB, Borås 2010

ISBN 978-91-574-8115-3

INNEHÅLL

Förord	5
Inledning	6
Vad är maktlekar?	9
Från lydnadskultur till ansvarskultur	18
Mobbning och pennialism	25
Lek och våld	35
Antalet våldsdödade ökar kraftigt i Sverige	44
Milgram och Garbarino	51
Ungas verklighet	63
Maktlekar sett ur ett polisiärt perspektiv	83
Allvar och gränser	93
Gruppens psykologi – om normer och underförstådda regler	100
Att arbeta med maktlekar	111
Varför använda dramaövningar?	115
Sammanfattande diskussion	121
Lista på olika maktlekar	127
Källor	138
Litteratur och filmlista	140

FÖRORD

Maktlekar, ett sätt att umgås bland unga idag. Vad är det för något? Det försöker vi förklara i den här boken.

Vi har under det gångna året genomfört ett stort antal intervjuer med unga, både enskilt och i grupp. Vi har haft kontakter och samarbeten med många vuxna som i sitt arbete möter unga. En del av dessa är medskribenter i denna bok. Vi vill tacka alla som bidragit och som tagit detta på lika stort allvar som vi.

Vi vet att många som arbetar med barn och unga gör en fantastisk insats vad det gäller värdegrundsarbete. Vi vill med denna bok och tillhörande arbetsmaterial visa på en annan dimension av det som sker bland unga idag. Vi hoppas att denna kunskap ska bli ytterligare en pusselbit i arbetet för ungas trygghet och utveckling.

Inom ramen för vårt arbete har vi fått stöd för projektet Maktlekar från Arvsfonden.

Sanna Mohr, Stefan Koch & Sannie Wedberg

INLEDNING

Tillhörighet och meningsfull sysselsättning är något vi alla strävar efter. Den rådande trenden i samhället, inte minst bland unga, är att försöka sticka ut och vara annorlunda, vända fokus mot sig själv och vara i centrum. Vi har sett att det även finns en motsatt sida. Bland de unga vi mött i skolor och på fritiden pratas det om meningslöshet, sysslolöshet och ett sökande efter att vara någon i gruppen, att vara tillsammans.

Vi lever i ett samhälle där vi förväntas fatta egna beslut och ta ansvar. Varje individ ska få det stöd han eller hon behöver för att kunna leva och handla ansvarsfullt mot sig själv och andra. Detta är en rättighet inte minst för alla barn och unga i vårt land. Det förutsätter goda vuxna handledare både inom familjen och inom skola och fritid. Kort sagt, där man spenderar sin värdefulla uppväxttid. Alla vuxna är inte lämpade att vara goda handledare, det är det inte så mycket vi kan göra åt. Att många unga mer eller mindre saknar vuxna i sin vardag är dock något att ta fasta på. Ett barn kan under sin uppväxt ha långa förskoledagar med orimligt många barn per vuxen och gå vidare till skola och fritids med om möjligt ändå sämre vuxennärvaro. Lägg därtill kvällar och helger med föräldrar som arbetar heltid, sköter hemmet och allt annat.

Detta kan leda till avsaknad av närhet och reflektionstillfällen. Ungdomarna lever i en egen värld utan vuxeninsyn. Ett av resultaten är de maktlekar vi redogör för i denna bok.

Många unga uppfattar att det finns andra normer i deras värld än i samhället i stort. Genom sin lojalitet i kompisgruppen sätter man de vanliga sociala normerna ur spel för att stärka gruppkänsla och stävja tristessen. Lite hårdare tag, lite i taget, för att öka spänningen och sammansvetsa gruppen ytterligare. Man ger upp sina egna rättigheter, som att slippa bli slagen, att känna sig trygg och att inte behöva bli kränkt. De jämlika rättigheter som gäller i samhället är inte en verklighet som stämmer överens med deras. I den måste du vara förövare och du måste även vara offer. Att vara någon i gruppen är viktigare än rätten att vara fri.

Maktlekar pågår i de ungas värld dagligen men förekommer även i vuxenvärlden, exempelvis på militärförläggningar och i kriminella gäng. Tyvärr har vi blundat och trivialiserat fenomenet alldeles för länge. Det är ingen vanlig lek det handlar om. Det är ett spel som för de flesta ger erfarenheter av kränkningar och för en del ångest över sina egna våldsamma handlingar för resten av livet.

VAD ÄR MAKTLEKAR?

”Vi slog och slog honom av bara fan. Det var kul och sådant man bara gör. En av killarna satte sig på den andre killens huvud och mökade i hans ansikte”

Möte med William

Vi träffade William som är en 13-årig fotbollsskille med skinn på näsan. När han berättade om sina framgångar i de senaste matcherna fick han en uppmuntrande klapp på överarmen. Han ryckte till och visade en blåslagen överarm med ett snett leende. Nyfiket frågade vi vad som hänt. Han berättade om hur de brukade boxa till varandra när de möttes i skolkorridoren. Inte bara hur som helst, det fanns regler. När till exempel någon ryckte till när man slängde fram handen framför hans ansikte, så hade man rätt att slå till honom på överarmen. Visst gjorde det ont men reglerna var ju lika för alla. Om någon slog till för hårt fick man bara slå hårdare tillbaka nästa gång, så det var helt rättvist. William hade inte kunnat sova ordentligt den sista tiden eftersom han hade för ont i armarna för att kunna ligga på sidan. Han tyckte inte det var särskilt kul att ha ont i armen och när vi frågade varför han inte slutade delta sa han att det inte går.

» Rycker man till får man ett slag, ingen frågar om man vill eller inte. Säger man ifrån är man en mes och ingen vill vara med en. Då blir man utanför. Man har ett eget val, «
men det vill man inte.

Efter det oväntade mötet med William upptäckte vi snart att det inte var en tillfällighet eller något ovanligt. I stort sett varje ung person vi träffat sedan dess har på något sätt varit påverkad av det som vi valt att kalla maktlekar.

Vad är maktlekar?

Med begreppet maktlekar syftar vi på lekar och ritualer som inte täcks av de vedertagna definitionerna av mobbning eller penna-lism. Maktlekarna förenas av att de går ut på till synes menings-löst våld. De uppkommer i ett tomrum, i sysslolöshet och där annan kreativ aktivitet inte orkar uppstå. Det är de ungas egen förklaring. Under ytan finns det gruppstrukturer som styr lekför-lopp och belöningsystem inom lekarna. Den som har rollen som "lekledare" kan avgöra eller förändra en lek. Han eller hon har också mest att säga till om när det kommer till att sätta gruppens normer. En viktig sådan norm är tröskeln för hur mycket våld och kränkningar man ska tåla och hur hårt man själv får ta i. Över tiden brukar normen bli alltmer tolerant mot grövre våld.

Bland unga uppfattas maktlekarna inledningsvis nästan alltid som roliga. De hänvisar till ett rättvist system med regler som är lika för alla. Alla blir slagna och alla måste slå. Det är något man har gemensamt och som verkar gruppstärkande. Men reglerna kan snabbt förändras, vanligtvis är det bara en eller några få i gruppen som har makten att göra det. Den enskilde "lekdeltagaren" är oftast inte medveten från början om vad leken till slut ska leda till. Risker och våldsnivåer kan eskalera snabbt, kanske skulle fler våga stå utanför om de visste vart leken kunde föra. I gruppen slipper man ta eget ansvar och genom sin grupp sätter man normen för bra och dåligt, tillhörighet eller inte tillhörighet. Genom att inte tjalla slipper man ansvar för både sina egna och andras handlingar. Det är självklart att alltid hålla vuxenvärlden utanför.

Maktleken blir ett redskap som sammansvetsar gruppen. Den likriktar också individernas agerande oavsett deras egna önsknin-gar. Genom att delta i aktiviteterna belönas du med tillhörig-het, status och i vissa fall beundran, om än en kortvarig sådan. Väljer du att stå utanför väntar uteslutning och risk för att bli sedd som bangare, mes eller fegis. Dessutom är du som potentiell tjallare en riskfaktor för de andra. Så fort en maktlek tagit plats på arenan är valmöjligheterna mycket få. Du måste delta. Inom

leken tror sig alla vara maktutövare, men resultatet är att alla på något sätt blir förövare och offer.

Vi måste ställa oss frågan vad det är som får unga, som inte ligger i någon riskzon eller har några riskfaktorer i sin sociala miljö, att begå våldshandlingar och bli gärningsmän.

Status och rangordning i gruppen

Maklekarna rangordnar och fastställer status i gruppen. De flesta maklekar vi har kommit i kontakt med handlar om att slå någon. Det finns olika regler som är utlösare till dessa slag och sparkar och de förändras ständigt. Det som är konstant är att man accepterar att bli slagen och att man tvingas att slå andra när reglerna säger det. Det är någon eller några få som har kontrollen/makten att ändra eller bryta mot de gällande reglerna. De andra som deltar har accepterat detta som ett faktum – det är vardagen. Medvetandegraden kring inbördes status och rangordning är stor bland de unga, det är något man känner till och ständigt måste förhålla sig till.

Vardagsberättelser

Boxdelivery eller Gul bil som den ibland kallas är kanske en av de vanligaste maklekarna och har funnits länge. Den går ut på att man så fort man ser en gul bil ska slå sin kompis på överarmen. Det gäller att vara snabbast, för den som slår först slipper slag. En tjej vi träffade berättade att hon gjort Gul bil sedan hon var liten, till och med tillsammans med sina föräldrar. Egentligen tycker hon att leken är löjlig och onödig och vill inte vara med, men det är enklare att vara snabb och slå först än att säga att man inte vill. ”Då slipper man förklara sig och man slipper bli slagen eftersom man slår först.”

En Böghög kan göras på olika sätt. En kille i årskurs åtta berättar: ”Nu i högstadiet är det oftast 2–3 killar som tittar på och 2–3 killar som ligger ner på golvet och slåss. Man kan se om någon mår dåligt eller är i ett obehagligt underläge under en fight. Då brukar vi byta och fokusera på någon av de andra som är med och slåss. Alla fortsätter att slå. Det är kul och det är schysst.”

När vi träffar några tjejer och killar i en skola berättar en av tjejerna att hon hade lekt Suddgummileken en gång i femman. ”Man är alltid flera.” När hon gjorde det var hon med två killkompisar.

De suddade på översidan av handen tills det började blöda. ”Det handlar om att se hur mycket man tål. Då får man respekt.” Hon håller upp handen och visar äret på ovansidan, det är fortfarande kvar. Hon ler. Vi frågade om inte någon hade reagerat på såret och sedan äret. Hon berättar att hennes föräldrar hade undrat, men när hon sa att de bara gjort en fånig lek, så nöjde de sig med det svaret.

En av killarna berättar att han har en annan erfarenhet av leken, att man suddar och suddar tills det börjar blöda. Man får inte säga aj eller börja gråta för då är man böig/gay.

En annan kille berättar: ”Igår var vi hemma hos mig, jag och fem kompisar satt och spelade framför tv:n och någon mökade (släppte sig). Då körde vi Dona. ”Dona innebär att en kille släpper sig, de andra säger Dona och får sedan slå honom om han inte hinner säga Safety eller något annat ord som gäller för tillfället. Det kan vara svårt att hålla reda på vad som gäller eftersom orden ändrar sig hela tiden”. Vi slog och slog honom av bara fan. Det var kul och är sådant man bara gör. En av killarna satte sig på den andra killens huvud och mökade i hans ansikte. Jag kör aldrig den leken i skolan, men hemma är det kul.”

Lekarnas form

Lekarna handlar nästan alltid om att en utlösande händelse av något slag ger en av deltagarna rätten att slå en annan. Den våldsutlösande händelsen kan vara att kompiserna tittar på ”fel” ställe, att han rycker till när man viftar med handen framför hans ansikte, att han släpper sig eller att han klippt håret. Detta ger rätten att boxa honom på armen eller slå honom i nacken. Att den utlösande händelsen inte är en medveten handling eller har någon avsikt saknar betydelse. Den som slår avgör om kompiserna gjort sig förtjänt av slaget. Förklaringen till våldet kommer med slaget eller inte alls, förövaren avgör efter eget godtycke. Den som en gång givit sig in i leken får leken tåla, som det så vackert heter. Den regeln har i maktlekarna utökats till att om du en gång sagt att du är med, så är du alltid med. Det går inte att gnälla om ett slag känns för hårt. För de allra flesta är det enkelt att hålla sig inom gränsen för vad som är ett rimligt hårt slag och då kan det kännas som en lättsam gruppaktivitet. De flesta berättar dessutom att

det är självklart att man ger de kompisar man gillar lättare slag än de man tycker sämre om.

Lekar som bygger på verbala kränkningar uppfattas som lätta. Ett exempel är att förloraren i en lek blir kallad för ett skällsord istället för att bli slagen. Skällsorden har en informell gradering som alla känner till och som ofta har en koppling till genus eller förnedring. Särskilt ofta har vi stött på lekar som ska identifiera bögar på olika sätt. Ordet bög har då inte alltid kopplingen till homosexuell utan har en mycket bredare betydelse i den meningen att man är mindre värd, feg, ful eller annorlunda i negativ bemärkelse.

Några av lekarna bygger på kraftmätningar eller så kallade "I dare you"-lekar. Det kan vara att utmana en kompis i att skada sig själv. Den som slutar först förlorar. En typisk sådan lek är att slå på en läskburk med bara näven. När man inte kan göra en synlig buckla längre har man förlorat. En förutsättning för att rätt statuskänsla ska infinna sig är att det finns flera runt omkring som bevittnar leken. Uppvisningen i styrka och uthållighet vinner gruppens respekt och beundran och befäster individens plats i gruppen. De som inte vinner några framgångar är ändå nöjda över att ha visat mod och att få vara med i gruppen.

Var när hur?

Spektrat av maktlekar är stort. Olika saker triggar olika maktlekar och genomslagskraften och bestraffningarnas hårdhet ser olika ut, vilket kan ha sitt ursprung i gruppens sammansättning och i hur gruppens medlemmar mår. De flesta lekar äger rum på skoltid, både på raster, i korridorer men även under vissa lektioner. Vi har även noterat att dessa lekar inte alltid upphör vid ett visst klockslag utan även finns med på fritiden, till exempel på fotbollsträningen, ute på gården, på fester eller hemma. Vad det gäller åldrar så är det stor spridning. Redan tredjeklassare berättade om en slavlek som de ägnade sig åt, men det är i 10 till 15-årsåldern det verkar vara flest som leker. Sedan är det många maktlekar som lever kvar ända upp i gymnasieåldern. Där avtar de hos en del, medan det hos andra förstärks och blir till en länk mot gängbildning och kriminalitet.

Maktlekar på Internet

Finns maktlekar på Internet? Maktlekar i form av lekar med regler som är anpassade till Internet och har en egen form har vi inte stött på. I några av lekarna finns dock en koppling till Internet. Bland annat filmas olika bråk som startats via ”en mot en”-lekar och läggs ut på nätet. Förloraren visas upp i en förnedrande situation. Det finns även utmaningslekar där det gäller att våga lägga ut det man gjort på nätet. De unga vet precis hur de ska hitta till dessa sidor och de sprids snabbt likt skvaller.

Bestraffningar

De som inte deltar blir ofta uteslutna ur gemenskapen. Men även inom ramen för lekarna förekommer bestraffningar och hämndhandlingar för saker som inte direkt har med lekarna att göra. Exempelvis kan man hämnas i en maktlek genom att slå eller bestraffa hårdare än reglerna egentligen tillåter. Maktleken blir en ram för alla dispyter.

När vi träffade Alex berättade han om när han inte ville ta in bollen från fotbollsplanen en eftermiddagsrast. Bollen försvann och Alex fick skulden. Alla killar fick en utskällning av läraren för att bollen var borta. Dagen efter fick han vid Invigningsleken extra hårda slag i nacken av killarna.

Det är inte den enda gången vi träffat på den formen av hämnd. Det händer att samma kille eller tjej alltid får hårdare slag, men de andra tycker det är okej eftersom han eller hon ändå får vara med. I några fall finns det berättelser där någon gått över gränsen och slagit för hårt, då har man efter skoltid/fritidsaktivitet sökt upp honom eller henne och givit igen på hemmaplan.

Ibland känner sig någon extra utsatt. När han eller hon inte finner sig i det och ger igen omedelbart kan det leda till bråk på skolgården där positionering i gruppen står på spel. Att inte hålla sig till de regler som för ögonblicket gäller straffar sig omedelbart genom att reglerna ändras på olika sätt. Våldet kan tillfälligt eller fortsättningsvis öka för att gruppen ska kunna hålla oenighet under kontroll.

Eskalering

Maktlekarna finns över hela landet och har samma ramar och mål, men enskilda regler skiljer sig åt. De ändrar skepnad och byter

riktning, men oftast slutar det med eskalering i någon form. Man letar efter nya utmaningar, hårdare bestraffningar och större krav på lojalitet i gruppen. I en del fall börjar lekarna under gemytliga förhållanden och när spänningen tar slut och tristessen tar vid utvecklas de i rasande fart.

Den som varit med från början och varit road av lekarna har godtagit villkoren och accepterar de normer gruppen har. I vuxenvärlden är det inte okej att slå någon. Det vet alla. Att plötsligt erkänna dessa vuxennormer och avbryta leken är svårt att göra. Det är lättare att fortsätta.

I några av de fall där vi mött en extrem eskalering har det utmynnat i kriminalitet eller våldtäkt. Polisen och sjukvården som tagit hand om de drabbade kan berätta om värdet av att sätta stopp för den gradvisa höjningen av toleransen för våld hos de unga. Det kan finnas ett viktigt samband mellan de vardagliga kränkningarna och de katastrofala fallen bakom rubrikerna i media.

Attityder

Vuxna har ibland ställt sig frågande till de fakta vi presenterat. En del känner igen sig. En del blir förskräckta över den vardag deras unga lever i. En del tycker inte att det har någon stor betydelse. På nätet, bland annat på www.blogspot.com, kunde vi i samband med avslöjandet av Slavleken läsa följande gensvar från vuxenvärlden:

» "Slavleken Nadish är en import vi fått på grund av vårt mångkulturella samhälle! Den skulle aldrig ha förekommit här annars, förbjud den!"

"Slavlek eller herre på täppan, låt ungarna klara av sina lekar på egen hand."

"Åh, nadish förekommer även på min yngste sons skola och den ligger många mil från Rinkeby och innehåller inte speciellt många invandrare. Det är i allra högsta grad något som även ursvenska barn ägnar sig åt."

» "Kan erkänna att jag hajade till första gången jag hörde talas om det, men efter att ha intervjuat några ungar blev jag lite lugnare. En av grundreglerna i nadish är att man själv kan välja om man vill vara med eller inte – ingen kan alltså bli slav mot sin vilja. Sen inser jag ju att nadish kan vara olika beroende på vilka som deltar och var det sker. Vissa har ju större behov av att få vara kungar än andra."

"Att kalla mobbing för lek är vidrigt, det är som att säga att nazisterna bara åkte på utflykt när de erövrade världen. Detta är typiskt blattebeteende och vi kommer få se mer av den varan i framtiden."

Slavlekar har förekommit här i Sverige i olika former under lång tid. Den finns fortfarande på många skolor och leks av alla oavsett bakgrund. Ändå är det de rasistiska kommentarerna som oftast syns på bloggar kring slavlekar. Förhoppningsvis handlar många av de övriga kommentarerna snarare om ett eget "jag kommer ihåg hur det var och det var väl inte så farligt" än en gradvis acceptans av det ökande våldet. Vi noterar att glappet mellan de vuxnas uppfattningar om lekarna och de ungas verkliga upplevelser många gånger är väldigt stort.

Hälsa, sunda val och överlevnadsstrategier

Unga påverkas olika mycket av maktlekarna och de väljer också att inta olika förhållningssätt till dem. Ett alternativt sätt att förhålla sig är att delta, men inte fullt ut eller med egna förbehåll som den övriga gruppen inte känner till. Med Ramin diskuterade vi skillnaden mellan att ta emot och att utöva våld. Ramins strategi gick ut på att acceptera att bli slagen, men att alltid försöka undvika situationer där han själv skulle bli tvungen att slå. "Det är mycket värre att slå någon. Tänk om han blir arg på riktigt och ger igen."

Många av lekarna ger fördelar om man är stor eller stark. Under skolåldern växer eleverna mycket olika. För dem som är lite sena i den fysiska utvecklingen kan det ge stora nackdelar. Att andra lekar bygger på snabbhet och andra typer av styrkemätningar är en klen kompensation. Många unga är omedvetna om vilken ojämn tävlan de ger sig in i och vilka stora risker de tar. De är hel-

ler inte medvetna om det maktspel och den gruppdynamik som driver dem in i lägen där de tvingas utstå grovt våld.

Att utöva våld föder skuld. Den måste hanteras. Hos några har överlevnadsstrategierna redan verbaliserats. De säger att det finns de som är värre, gör taskigare saker och går över gränserna på ett allvarligare sätt än de själva. De vet att de gjort fel, men andra har gjort värre saker, saker de aldrig skulle kunna tänka sig att göra. Det är en strategi för att skjuta skulden ifrån sig. En annan överlevnadsstrategi vi mött när vi talat med unga är att göra sig osynlig för att bli mindre utsatt. Det gäller att göra så lite väsen av sig som möjligt. De som märks drabbas hårdare. Man skvallrar inte även om man vet att det är dold mobbning involverad i leken. Man blundar för att inte riskera att själv bli utsatt.

Ingen ser sig som offer och vuxenvärlden godtar förklaringen att aktiviteten bara är en lek. Det betyder dock inte att lekarna går spårlöst förbi. De leder till att deltagarna känner stress, mår dåligt, känner sig otrygga och osäkra. Sedan måste de i efterhand förhålla sig till det våld de blivit utsatt för eller utsatt andra för. Det är ytterligare en aspekt vi återkommer till.

FRÅN LYDNADSKULTUR TILL ANSVARSKULTUR

Av Margareta Normell

BARN SKA LÄRA SIG LYDA! sa man förr. Varje ansvarsfull förälder hade till uppgift att lära sina barn att lyda. Det innebar till exempel att tiga när äldre talar, att vänta till sist när det gällde att få del av något gott, att fråga om lov för att få gå från matbordet, att tacka för maten, att inte vara näsvis och ställa frågor till vuxna utan vänta tills man blev tilltalad. De vuxna var överordnade och barnens uppgift var att underordna sig. Om de inte gjorde det rekommenderades aga, det vill säga fysiskt våld i uppfostrande syfte. När agan var utdelad krävdes ofta ett ”förlåt” för att man skulle vara välkommen in i gemenskapen igen. I skolan gällde disciplin, lydnad och respekt gentemot lärarna. Att respekten skulle kunna gälla även åt andra hållet, det vill säga från lärare gentemot elever talades det sällan eller aldrig om.

Äldre människor nickar igenkännande när man frågar om de hört uttrycket ”din vilja hänger i skogen”. Det var vad deras föräldrar ofta sa när barnen uttryckte att de ville det ena eller det andra. Eller också kunde de säga ”det ena du vill, det andra du skall”, vilket betydde samma sak, det vill säga att barn inte hade någon talan. Även arbetslivet byggde på tydlig över- och underordning. Så sent som 1920 blev det förbjudet för bönder att aga sina anställda och därefter dröjde det flera decennier innan du-reform, medbestämmandelag och förbud att slå barn i skolan och hemmet gjorde gränserna mellan människor mindre rigida och det sociala livet mera avspänt.

Idag kan vi se att gårdagens barnuppfostran var anpassad till ett auktoritärt samhälle där det sociala livet präglades av över- och underordning. Den tekniska utvecklingen var inte lika snabb, vilket innebar att lång yrkeserfarenhet ofta också betydde stor yrkesskicklighet. Det i sin tur gav respekt och auktoritet åt äldre personer. Kommersialiseringen var inte lika utbredd och idealen hämtades i högre grad från personer i den nära omgivningen än

från mediernas förskönade bilder av unga människor med särskild begåvning på musikens eller idrottens område.

I ett mera demokratiskt och jämställt samhälle med krav på flexibilitet, kreativitet och förmåga att ständigt lära nytt blir barnuppfostran också annorlunda. Moderna föräldrar säger inte "din vilja hänger i skogen". De frågar "vad vill du själv?" och låter barnet vara med och bestämma. Dilemmat, inte bara för föräldrar utan även för lärare, är *hur mycket* och *vad* man kan överlåta åt barn och elever att bestämma över. Den som bestämmer måste också kunna ta ansvar och vad man som barn, tonåring eller vuxen kan ta ansvar för varierar stort även inom samma åldersgrupp.

En viktig aspekt av de stora samhällsförändringar som skett i Sverige de senaste sjuttio-åttio åren kan beskrivas som en långsam övergång från en auktoritär lydnadskultur till en mera demokratisk ansvarskultur. Nya sätt att producera varor och tjänster kräver nya sätt att samspela i grupper och nätverk. Den enskildes initiativ och ansvar betonas starkare än förr och avståndet mellan över- och underordnad har krympt. Kravet på social kompetens när det gäller anställning har visat att klassklyftorna inte bara är materiella, de är också emotionella. Den som kan hantera sina känslor och förmår skapa goda relationer har större chans på arbetsmarknaden än den som inte har samma kompetens. Det räcker inte längre med goda fackkunskaper, de personliga kvaliteterna blir allt viktigare. Ordet lydnad har numera en negativ klang i många öron, även när det gäller barnuppfostran. I skolan talar lärare mera om delaktighet, ansvar och goda relationer som en förutsättning för framgångsrikt lärande än om disciplin, lydnad och flit. Det finns hos de flesta en strävan att ersätta gamla maktstrukturer byggda på ett auktoritärt förhållningssätt med andra strukturer, byggda på gemensamt ansvar och förtroende.

Samtidigt ser vi idag en strävan tillbaka till lydnadskulturens krav på disciplin och auktoritära metoder som botemedel mot bristande ordning och otillräckliga kunskaper hos skoleleverna. Man vill återanvända de verktyg som fungerade bra förr. Till exempel försöker en del (oftare politiker än pedagoger enligt min erfarenhet) återskapa en auktoritet som bygger på fruktan i stället för på förtroende. De vill återinföra betyg i ordning och uppförande, ha rätt att flytta elever som mobbar till annan skola och

över huvud taget ge större befogenheter för lärarna att vidta disciplinära åtgärder i olika situationer.

Men ansvarskulturen har, enligt min mening, andra och bättre verktyg. I stället för att gå tillbaka till det gamla behöver lärare och andra som arbetar med barn och unga lära sig om det nya. Det handlar om att ge föräldrar och lärare möjlighet att vidareutveckla sin emotionella och relationella kompetens med syfte att nå en ny auktoritet byggd på förtroende i stället för på fruktan. Resultatet blir tryggare vuxna som kan visa större tydlighet och flexibilitet i förhållningssätt och bemötande av barn och unga. Tack vare ny forskning på hjärnans område vet vi idag betydligt mer än för bara några decennier sedan om hur det mänskliga psyket fungerar. Det kan handla om så viktiga saker som hur samspelsförmåga, uppmärksamhet, kunskaphunger, ansvarstagande, initiativförmåga, klarhet i tanke och känsla kan stimuleras och främjas. Bland all ny kunskap är det särskilt tre teorier som jag menar kan bidra till utvecklande av bättre redskap än lydnadskulturen har att erbjuda, när det gäller att möta de unga och förbereda dem för morgondagens samhälle.

Den första teorin gäller *människans anknytningsbeteende*. Det nyfödda barnets hjärna har endast en femtedel av den vuxna hjärnans vikt. Förutsättningarna för en god utveckling finns från början men hur tillväxten och det viktiga samarbetet mellan hjärnans olika delar blir är beroende av hur barnet bemöts under hela sin utveckling. Anknytningsbeteendet är starkt kopplat till det utforskande beteendet, vilket innebär att barn vars behov av trygg anknytning till viktiga andra har blivit tillgodosedda har större frihet och lust att lära sig saker än de vars behov av närhet och beskydd blivit bristfälligt bemötta. En lärare som utvecklat ett tryggt anknytningsmönster har lättare att samspela med eleverna på ett positivt sätt än en lärare, vars tidigare erfarenheter har lett till formandet av ett otryggt anknytningsmönster. Lärare i den moderna skolan behöver känna till detta och de behöver också veta något om vilken typ av anknytningsmönster de själva har i stressande situationer (t ex i mötet med en arg förälder, en elev som vägrar följa en uppmaning mm). Ett tryggt anknytningsmönster ger större tilltro till både den egna och andras förmåga att lyckas i olika sammanhang och spelar därför en viktig roll när det gäller lärarnas förväntningar på eleverna. En närmare be-

skrivning av de olika anknytningsmönstren kan man läsa i boken *Anknytningsteori* (2006).

Den andra teorin – *affektteorin* – rör förmågan att hantera sina känslor. Vi människor har över hundra muskler i ansiktet och de flesta av dem har ingen annan uppgift än att visa känslor. Detta säger oss något om hur viktigt det under evolutionens gång har varit att visa och kunna se vad som händer inom en person. Den som har ansvar för barns och elevers utveckling bör kunna hantera sina känslor så att de varken svämmar över eller behöver trängas undan. Känslornas uppgift är ju att vägleda oss i tillvaron så att vi kan välja lämpliga sätt att handla i olika situationer. Den som kan skilja sina känslor åt, uttrycka dem och tolerera även starka känslor (som vrede, vanmakt, avund, sorg) har stora möjligheter att agera på ett tillräckligt bra sätt i mötet med andra. Man blir tydligare, kan inge större förtroende och samspeja på ett mer positivt sätt än om man har svårt att skilja känslorna åt eller om de svämmar över i okontrollerat raseri eller i passiv uppgivenhet. Få arbetsplatser är så fyllda av starka känslor som skolan. Därför är skolpersonalens känslomässiga mognad oerhört viktig. Inte bara lärare utan alla som arbetar med barn och unga behöver tid och utbildning när det gäller att utforska sitt eget sätt att hantera egna och andras känslor. Emotionell mognad är inte medfödd, den går att öva upp. I skolan kan det handla om att få tid till reflektion och erfarenhetsutbyte i grupphandledning eller om möjligheter att genom egna rollspel eller situationer hämtade från litteratur eller film närstudera hur känslorna påverkar vårt handlande. Antonio Damasio, en auktoritet inom neurologisk forskning, har skrivit om människans känsloliv i den mycket läsvärda boken *På spaning efter Spinoza* (2003).

Den tredje teorin – *mentaliseringssteorin* – rör människans förmåga att koppla ihop yttre beteende med inre mentala tillstånd. Mentaliseringsförmåga utvecklas (eller strypps) i relation till de människor vi har omkring oss. Den lärare som är bra på att mentalisera har lättare att förstå elevernas beteende utifrån de intentioner eleverna har med det de säger eller gör. Att intressera sig för och kunna reflektera över vad som händer inom oss själva, inom andra och mellan människor ger en distans som i sin tur ger en känsla av frihet. Livet är inte bara på ett sätt, det är på flera sätt. När mentaliseringsförmågan brister uppstår ofta konflikter.

Det som exempelvis uppfattas som avståndstagande när någon vänder sig bort kanske inte alls är avsett som det utan som hänsyn i en känslig situation. Vi är alla olika och uppfattar saker och ting olika.

Även om uttrycket mentalisering är nytt som en allmän beteckning för den process som går ut på att omvandla kroppsliga upplevelser till psykiska erfarenheter är själva företeelsen lika gammal som människosläktet. Mentaliserar gör den som uppmärksammar psykiska tillstånd hos sig själv och andra och funderar över hur de kan förstås. Det kräver en öppen attityd och en acceptans för att det kan finnas flera förklaringar till ett beteende. Det handlar om hur man över huvud taget förhåller sig till inre skeenden – om man intresserar sig för vad andra tänker och känner, om man funderar över egna motiv och drivkrafter till det man gör. Om man kan ställa sig lite vid sidan av sig själv och fundera över den person som man kallar jag.

Förmågan att förstå sig på inre skeenden varierar precis som språkförmågan (och alla andra förmågor.) Somliga har ett torftigt språk, andra ett rikt och nyanserat. En del kan beskriva, berätta och analysera vad de varit med om. För andra verkar det som orden saknas. På samma sätt är det med förmågan att tolka inre psykiska skeenden och tillstånd. Mentaliseringsförmåga finns naturligt hos alla människor men vissa har den i högre grad än andra.

Varför är mentaliseringsförmåga så viktig, inte minst för föräldrar och lärare? Jo, för att den hjälper oss att få inre och yttre händelser på lite distans så att det som händer oss blir möjligt att tänka kring. Reflektionen gör att skeenden kan ses ur nya perspektiv, vilket leder till möjligheter att tänka, känna eller handla på ett nytt sätt. Ju bättre vi kan läsa av varandras beteenden och förstå att de är uttryck för inre tillstånd såsom känslor, tankar, övertygelser, önskingar och avsikter, desto bättre blir vi på att välja hur vi ska agera.

Föräldrar och lärare som kan mentalisera överför automatiskt den förmågan till barnen. För dem däremot som fått lite eller ingen hjälp att förstå hur mentala tillstånd och beteenden hänger samman kan det som sker i det egna psyket eller i relation till andra bli grumligt eller till och med överkligt. De som har många upplevelser av att lämnas ensamma med svåra tankar och känslor

kan aktivt undvika mentalisering av rädsla för vad de kan tänkas upptäcka i sitt inre om de undersöker saken närmare. Då kan det vara till stor hjälp att möta en trygg lärare som kan reflektera över det som sker i relationen utan att genast behöva välja en bestämd tolkning.

I den nyutkomna boken *Mentalisering* (2008) citeras forskarna Lecours och Bouchards beskrivning av mentalisering som *psykets immunförsvar*. På samma sätt som modersmjölken bidrar till spädbarnets fysiska hälsa, bidrar föräldrars och lärares mentalisering till barnens och elevernas psykiska hälsa. Även den intellektuella kapaciteten ökar när man kan reflektera över sig själv och andra och över tillvaron i stort.

Lärare i den moderna skolan behöver få tid och rum att reflektera över vilka personliga kvaliteter som främjar lärande och social kompetens. De behöver möjligheter att i samvaro med andra undersöka vilka kvaliteter de själva har när det gäller att hantera känslor, att tänka klart även i påfrestande situationer, att kunna uttrycka erfarenheter och upplevelser så att sammanhangen blir begripliga både för dem själva och för andra.

Utvecklad emotionell och relationell förmåga ger tydlighet, auktoritet, gränser och öppningar som, enligt min mening, kan förebygga mobbning och minska skolelevs behov av exempelvis de maktlekar som beskrivs i den här boken. Människan är en flockvarelse och maktkamper, hierarkier, fysiskt och psykiskt våld får vi sannolikt leva med länge till. Men vår enorma evolutionära framgång har berott på vår specifika förmåga att mentalisera och den förmågan kan vi utveckla så länge vi lever. Utbildning och fortbildning på de områden jag beskrivit kommer att leda till ett tydligare ledarskap i hem och skola och framför allt kommer det att gynna de ungas utveckling till mogna vuxna med förmåga att ta ansvar och glädja sig åt livet.

MARGARETA NORMELL

Gymnasielärare, leg. psykoterapeut,

Författare till böckerna *Pedagog i en förändrad tid* (2002), *Pedagogens inre rum* (2004), *Från lydnad till ansvar* (2008)

MOBBNING OCH PENNALISM

”Man kan hjälpa sina vänner och hämnas i leken. Man ordnar rättvisa”

Är man med så är man

Vi har under vårt arbete med unga många gånger mötts av resonemang som ”är man med så är man” och ”den som är med i leken får leken tåla” vilket gör det svårt att komma ur lekarna. Ungdomarna måste hitta gränsen mellan lek och allvar och ta ställning till den mobbning och de hämndsituationer som uppstår inom lekarna. Komplexiteten inom maktlekarna är stor och drivkraften i sig är väldigt sällan mobbning. Den uppstår i en muterad form och utövas av unga som kanske i andra sammanhang också skulle mobba. Maktlekar och mobbning har likheter men är annars olika fenomen. Det finns även likheter med pennalism, men även där är själva drivkraften och grundstrukturen olika. Kunskapen om mobbning och pennalism är relativt stor idag. Den är viktig för att identifiera maktlekarna och förstå allvaret i dem.

Mobbningskultur i samhället

Värderingsarbete – att arbeta med moral – skulle vara enklare om världen var mer entydig. Populärkulturens hyllande av mobbningsbeteenden på bästa tittartid i program som till exempel Robinson motverkar skolornas antimobbningsarbete. När ungdomarna på skoltid gör som de kända teveprofilerna kallas det mobbning och är förbjudet. Exempelvis är utfrysning mobbning, men utröstning av individer ur den egna gruppen är bra teve (Ro-

binson). Det anses helt acceptabelt och genererar stora tittarsiffror. Fryser man ut sina kamrater i skolan är det fel och kan kallas mobbning. Hur löser man detta logiskt i en diskussion med tonåringar? Det kräver god känsla och verbal förmåga för att navigera det dilemmat.

Kort sagt har vi idag en kluven inställning till mobbning. Det finns både ett aktivt arbete mot mobbning framförallt inom skolan, men samtidigt en kraftfull mobbningskultur inom media.

Mobbningen i teve, med början i Robinson har tydligt hämtat inspiration från det skvaller och de intriger som i varierande grad finns på många arbetsplatser. Man talar illa om varandra privat, provar förtal om arbetskamrater på andra kollegor och försöker bilda allianser för att stöta ut den ena eller andra personen. Mobbning i teve blir i det sammanhanget en avspeglning av det "verkliga samhällets" baksida. Skolans antimobbningsarbete blir ett idealistiskt arbete för ett bättre samhälle, som inte finns. Ungdomarna å sin sida vet att mobbning är en del av samhället och kan förkasta skolans och vuxenvärldens tal om det felaktiga i mobbning som struntprat. Utgångsläget är inte helt problemfritt.

Mobbning, vad är det?

Brottsförebyggande rådet säger så här:

» Begreppet mobbning kan definieras på lite olika sätt. Återkommande i de olika definitionerna brukar vara en obalans i makt mellan två parter (fysisk eller psykologisk), där en starkare person eller grupp utsätter en svagare för negativa handlingar. Mobbning förutsätter också att de negativa handlingarna sker över tid med någon form av upprepning (Skolverket 2002). (*Effekter av antimobbningsprogram Vad säger forskningen?, Brå, Per Alvant*)

Vidare definieras tre former av mobbning, verbal, fysisk och via gester. Det sistnämnda innefattar även grimaser eller att exempelvis demonstrativt vända sig bort, uteslutning.

Verbal och uteslutningsmobbning är troligen det vanligaste. Bland vuxna är det definitivt så. Det hänger givetvis samman med vilken nivå av aggressioner som är möjlig på till exempel en arbetsplats.

I vad vi skulle kunna kalla för svår klassisk ungdomsmobbning ingår alla moment. Verbala kränkningar och hot, våld i form av krokben, nyp och hårda slag, uteslutning, grimaser, fula gester. Hur det kan se ut beskrivs bland annat i skönlitteraturen, som i John Ajvide Lindqvists, "Låt den rätte komma in". I boken slutar förloppet med vad som i lagboken betecknas som grovt våld. Den mobbades vän, en vampyr, räddar offret och genomför en masaker på mobbarna.

Hur vanligt förekommande mobbning i skolan bedöms vara beror på undersökningsmetod och på definition av mobbning. En genomsnittssiffra ligger ungefär på 10 % vilket betyder att 10 % av eleverna i grundskolan anser att de blir mobbade i någon form, och att 10 % anser att de deltar i mobbning i någon form. I Brå:s skolundersökningar anser 70 % att de aldrig utsatts för mobbning. (Effekter av antimobbningsprogram Vad säger forskningen?, Brå, Per Alvant)

I Brå:s eget exempel skulle det omräknat i en klass på 30 elever innebära att 21 elever aldrig blivit mobbade, att 6 elever har erfarenhet av mobbning vid enstaka tillfällen och att 3 elever är mobbade.

Mobbning är ett begrepp som inte finns i lagen, utan går istället in under termen: "kränkande behandling". Den centrala paragrafen i skollagen angående mobbning/ kränkande behandling är paragraf 10:

10 § Om huvudmannen eller personalen får kännedom om att ett barn eller en elev anser sig ha blivit utsatt för kränkande behandling i samband med verksamheten, är huvudmannen skyldig att utreda omständigheterna kring de uppgivna kränkningarna och i förekommande fall vidta de åtgärder som skäligen kan krävas för att förhindra kränkande behandling i framtiden.

(Effekter av antimobbningsprogram Vad säger forskningen?,

Brå, Per Alvant)

Svenska skolor är alltså skyldiga att aktivt arbeta mot mobbning. De ska upprätta årliga planer för hur skolan ska agera i mobbningsärenden och redogöra för vilka åtgärder de sätter in mer all-

mänt och förebyggande. Att inte fullgöra detta kan leda till olika grader av anmärkningar från skolinspektionen.

Barn och elevombudet (BEO) företräder elever när anmälan kommer in mot en skola. BEO kan även utreda möjligheten att kräva skadestånd från skolan eller huvudmannen.

Antimobbningsprogram i Europa och USA

Enligt en stor metastudie som genomförts av Brå 2009 har antimobbningsprogram som genomförts på skolor i Europa och USA genomsnittligt haft en effekt på ungefär 20 %, det betyder ungefär 23 % färre mobbare och 17 % färre mobbade, jämfört med skolor där inget antimobbningsarbete bedrevs. Givetvis fanns en spridning men resultatet var ändå rätt samlat. De viktigaste verktygen för att minska antalet mobbare var i fallande ordning: föräldrakontakt, förbättrad uppsikt över skolgården, disciplinära åtgärder, skolkonferenser, information till föräldrar, klassrumsregler och videos. (Effectiveness of Programmes to Reduce School Bullying. A systematic Review. Report prepared for The Swedish National Council for Crime Prevention, Maria M. Ttofi, David P. Farrington, Anna C. Baldry.)

Lika viktigt, eller till och med viktigare än själva programmets innehåll var hur länge det pågick och med vilken intensitet det bedrevs. Vilka personer som i praktiken genomförde programmen var minst lika viktigt som programmen i sig.

Budskapet, att mobbning är fel och inte tillåtet har levererats på de allra flesta skolor i Sverige. Alla skolor har någon form av antimobbningsprogram, och någon form av värdegrundsarbete. Metoder för att arbeta med värderingar och mot mobbning har tagits fram i olika former under senare år och finns tillgängligt för skolor att använda sig av.

Även om dessa insatser som redan nämnts inte har stoppat mobbningen, har de ändå fått ut budskapet att mobbning inte är tillåten.

En effekt på 20 % är vad man kan förvänta sig av ett väl genomfört antimobbningsprogram på en skola. I riktigt lyckade fall kan minskningen komma upp i 50 %. Det är ändå inte samma sak som att mobbningen på en skola därmed är åtgärdad.

I normalfallet blir mobbningen på en skola där man bedriver ett fungerande antimobbningsarbete alltså reducerad med en femtedel. Omräknat skulle det innebära en minskning från 10 % till 8 % mobbade. Knappast ett särskilt lysande resultat. Det måste dock ses som ett arbete mot en ständigt närvarande företeelse. Det kan liknas vid arbetet mot kriminalitet. Det bedrivs av bland andra polisen och rättsväsendet kontinuerligt och utan skönjbart slut. Målsättningen är att reducera och begränsa förekomsten så mycket som möjligt.

Intresset för antimobbningsarbete i skolan ökar världen över vilket måste ses som en positiv utveckling. Mobbning betraktas i tilltagande grad som ett problem och något som man vill försöka reducera i offentliga miljöer som skolan. Det första steget i en förändring är ofta att problemet formuleras och uppmärksammas. Där är vi idag.

Pennalism

Pennalism eller kamratuppfostran var vanligt förekommande förr i tiden vid universitet och militärutbildningar. Det förknippas ofta med internatskolor, som i Jan Guillous bok "Ondskan", som handlar om en pojkes utsatthet för kamratuppfostran. Den typen av våld tolereras inte på dagens skolor. Signalerna som vuxenvärlden gav unga på den tiden handlade om att se bort eller att se det som pojkestreck. Det är samma signaler som man kan notera från vuxenvärlden idag när det gäller maktlekar. Våldet var närvarande även då om än i en annan form. I takt med att vår medvetenhet ökat har dock toleransen för pennalism i stort sett försvunnit. På senare år har endast några fåtal fall av pennalism figurerat i pressen och då enbart i militära miljöer. Resultatet av de fall som tagits upp har lett till utredning av polis och åklagare. Signalen som sänds ut är att detta tar vi på allvar.

Under begreppet pennalism hittar vi rangordning av människor, krav på uppsättning från dem som är på lägre nivå och straff för dem som inte lyder. Det är den grupp som är äldre och mer erfaren som tar hand om uppfostran av de nya och yngre.

Det finns många som varit med om pennalism som uttalat sig positivt i efterhand. De kan mycket väl minnas det våld de blivit utsatta för, många gånger rent sadistiska händelser, men de ser

det som en del i den starka gemenskap och kamratskap som de kände. Hur kan man förklara det?

I Esbjörn Larssons artikel Pennalism – en övning i ledarskap? i SvD 2003 kan man läsa följande förklaring:

» Den engelska utbildningssociologen Christine Heward har i sina studier av det tidiga 1900-talets engelska internatskolesystem beskrivit denna skolform som en utbildning för en dominerande position i samhället, ett "drivhus" för landets ledarskikt. Enligt Heward kännetecknades denna form av manlighetsfostran dels av en exklusiv social rekrytering och dels av ett strikt hierarkiskt system. I detta sammanhang blir skolans hierarkier av särskilt intresse och den hårda disciplin som föreskrevs kom inte bara att ingjuta självdisciplin, utan utgjorde också en övning i ledarskap. Samtidigt som de nyanlända måste lära sig underordning följde sedermera även rätten att underordna andra, en ordning som enligt Heward uppfattas som ryggraden i det engelska internatskolesystemet. Med detta för ögonen kan vi förstå hur den som en gång blivit slagen inte bara kan acceptera, utan även hylla, detta system.

Belöningarna och syftet blir tydligt. Inom maktlekar kan belöningen och syftet med att delta vara att få vara med i gemenskapen. De flesta unga berättar om att de bara gör maktlekar med dem som är deras vänner. Deras berättelser handlar också om att få respekt och att vara någon i gruppen, i alla fall för ett tag. Den stora skillnaden från pennalism är att det inte handlar om bestraffningar från en annan grupp, alla kränkningar sker inom den egna gruppen och man passerar inte ett stadium för att själv senare hamnar i en bättre position.

Esbjörn Larsson skriver vidare i sin artikel;

» Hur främmande dessa hyllningar av pennalismen än kan framstå för vår tids sätt att se på våld i skolan, sätter de trots allt fingret på hur mycket värre den mobbning som vi i dag kämpar emot kan slå emot dem som drabbas. I de pennalistiska strukturerna hade den drabbade åtminstone

möjligheten att för sin mentala hälsas skull se huggen och slagen som något som riktades mot honom i egenskap av underordnad, en plats han med åren skulle bli befriad ifrån. Denna möjlighet har inte många av de barn som i dag utsätts för mobbning i vår svenska skola. I ett samhälle där alla fördömer mobbning blir den mobbade paradoxalt nog än mer utlämnad. För i ett samhälle där ingen har rätt att mobba någon annan, blir alla former av mobbning ett direkt slag mot den mobbades egen person. <<

Våld i skolan

2000 niondeklassare i Sverige utsätts varje år för våld i skolan som är så svårt att det leder till någon form av vårdbesök. (Grövre våld i skolan, Rapport 2009:6, BRÅ, Felipe Estrada, Sven Granath, David Shannon, Nina Törnqvist). Grovt våld är ändå ovanligt på svenska skolor och någon skolmassaker som i USA, Tyskland eller Finland har inte förekommit.

Omfattningen av våldet mot elever, och mot lärare bedöms som ungefär konstant över tiden. Våld är vanligare på grundskolan jämfört med gymnasiet. Antalet anmälningar har visserligen ökat men beror troligtvis till största delen på en ökad benägenhet att anmäla.

De studier som gjorts av grovt våld i skolan, misshandel och mord, och metoder för att möta det kommer till största delen från USA. Två huvudsakliga strategier har prövats för att förekomma skolmassakrer: gärningsmannaprofilering och upptäckt av varningstecken. Profileringsstrategin har visat sig inte fungera. De karaktärsdrag som gärningsmännen har gemensamt är så allmänna att de delas av många unga som aldrig genomför massakrer. Vissa gärningsmän bryter dessutom mönstren och har karaktärsdrag som man i andra undersökningar bedömt vara skyddsfaktorer.

Den andra metoden består i att förmå ungdomar på en skola att tipsa vuxna om möjliga hot. För att den metoden ska fungera krävs att stämningen på skolan är god och att lärarna har elevernas förtroende.

Det grova skolvåldet, mord och mordförsök, delas i USA in i två kategorier. Den första är det klassiska våldet, exempelvis kri-

minellt våld i området som spiller in i skolan. Den andra och nya formen är när på ytan välartade medelklassungdomar genomför massakrer i "fina" skolor. Den senare formen har varit svårare att förklara. Undersökningar visar emellertid att det finns samband mellan förekomsten av mobbning och den allmänna stämningen på en skola och grovt våld. Mer mobbning och sämre förtroende mellan elever och lärare skapar en sorts riskmiljö där grovt våld blir mer sannolikt. Ofta är gärningsmännen i skolmassakrer ute efter hämnd för verkliga eller inbillade kränkningar.

Paradoxalt nog blir alltså metoden att hitta varningstecken en metod som fungerar sämre på en skola som är i riskzonen. Dålig stämning och ett lågt förtroende mellan lärare och elever är både en grogrund för grovt våld och något som försvårar upptäckten av våld som planeras av elever på skolan.

Den metod som rekommenderas av Brå för att förekomma grovt våld på svenska skolor är därför att arbeta mot mobbning och att skapa förtroende mellan lärare och elever, att skapa en trygg och fungerande skola. En sådan skola har både lägre risk för att utsättas för grovt våld, och har samtidigt en större förmåga att upptäcka möjliga hot i tid.

En del av samhället

Skolan är inte bara en reflektion av samhället. Influenser och omständigheter från det omgivande samhället är en viktig del av varje skola, men samtidigt finns det ett handlingsutrymme. Varje skola är också en egen värld. En frisk skola kan vara en tillflykt och erbjuda en bättre tillvaro i ett plågat samhälle. En svag skola kan vara en osund plats i ett välmående samhälle.

Det viktiga är att skolan kan motverka negativa influenser från världen utanför. Om det omgivande samhället är problemfyllt och mobbning i olika former tillåts breda ut sig, så betyder inte det att skolan ska ge upp. Istället kan skolan i sin tur påverka omgivningen, mot förekomsten av mobbning och för ett bättre samhälle.

Vad är farligt våld och vad är burdus men ofarlig lek, som Herre på täppan? Gränsen kan vara flytande. Ändå börjar ofta massivt våld i mindre skala. Brytandet av gränser för vad som är acceptabelt att göra med andra människor måste nästan alltid övas upp. Först bryts en gräns och sedan ännu en, till slut kastas alla regler

och tabun åt sidan. Det går att göra vad som helst i en gränskränkande, gränslös miljö.

Amerikanska undersökningar visar att det finns ett samband mellan dålig stämning och grovt våld på skolan. Mobbning även i sin mildaste form kan kopplas till grovt våld och regelrätta massaker. Där mer mobbning i alla former finns ökar sannolikheten också för våld och för grovt våld som mord. Utvecklingslinjen ser ut så här:

Verbala kränkningar – Gester och uteslutning – Fysiska kränkningar – Grovt våld – Mord

Olika former av kränkningar bör ses som ingående i ett system. Om det finns verbala kränkningar finns det också andra former som gester och olika grader av våld. Den sammanlagda nivån av mobbningen på en skola påverkar den allmänna stämningen, hur elever och personal upplever skolan och om man har förtroende för varandra eller inte.

Troligen finns det kritiska nivåer för när miljön upplevs som övervägande positiv eller övervägande negativ. Det verkar finnas multiplikatoreffekter där trender, negativa eller positiva, förstärker sig själva.

Skolan är ett samhälle i samhället. Det är klart att ungdomar som utför grovt våld på skolan också kommer med någon sorts bagage hemifrån, någon form av social brist. En stark skola motverkar detta, en svag skola kanske till och med förvärrar situationen. Men, den huvudsakliga uppgiften för skolan är trots allt inte att undvika skolmassaker utan att skapa en miljö där ungdomar kan trivas, känna sig trygga, lära sig saker och utvecklas som människor. Gör man det får man dessutom allt det andra på köpet.

LEK OCH VÅLD

”De här maktlekarna är dumma lekar, de är påhittade för att man ska ha kul”

Vad är vad?

Leken spelar en stor roll i barns utveckling, att interagera med och relatera till varandra har en positiv effekt. Att känna glädje i en gemenskap har självklart ett stort värde. Att vara tillsammans ger även känslan av gemensam styrka och gruppens kraft blir tydlig i förhållande till dem som inte är med i gruppen. De som är med upplever ett positivt värde och de som inte är med kan uppleva ett negativt värde.

Att ha makt och kontroll är något som värderas högt. Den som är stark, snabb, smart och kan hoppa högt kan erövra makt och det kan i sin tur ge fördelar i maktlekarna. Lekar lär en att sätta och förstå gränser, men gränserna i maktlekarna tillåter mer våld och kränkningar än i det vuxna samhället. Maktlekarna blir en övning, inte i att respektera samhällets gränser för till exempel våld, utan i att hantera våld i stora doser.

Lek som spegel av samhället

Innan vi fortsätter vårt resonemang så kan det vara intressant att titta lite på lekar bakåt i tiden. Människan har ägnat sig åt lek i alla tider. Spel och lekar har vandrat över kontinenter, de har ändrat form och anpassats till den egna kulturen.

Många av dagens spel och lekar har sitt ursprung i olika riter, som till exempel fruktbarhetsriter och olika religiösa riter. Drag-

kamp var ursprungligen en dramatiserad kamp mellan naturkrafter. I det sjuttonde kapitlet i den egyptiska dödsboken, står det om ett spel som spelades efter döden. Själur som fortsatt leva i nästa värld delade upp sig i lag, kastade tärning och gudarna kunde avgöra svåra beslut med hjälp av tärningskastet. Utifrån denna fiktiva berättelse användes spelet av präster och spåmän som troddes kunna se framtida händelser och hjälpa människor att fatta beslut. Det låg i någon annans händer. I dag fattar vi ibland beslut genom att kasta krona eller klave.

Historiskt har många spel och lekar kommit till för att träna ungdomar och att förvärva skicklighet på olika områden. Det kan vara att träna sin fysiska styrka, sin snabbhet genom att springa ikapp eller att mäta mental styrka i till exempel schack. Ur ett historiskt perspektiv går det att se att lekarna delvis är en spegelbild av olika civilisationer och samhällsskeenden.

I det afghanska spelet Buzkashi där man rider som en furie för att erövra en kalv med avhugget huvud, kan man spåra ett ursprung från de beridna nomadernas härjningar. Det sägs att när Alexander den store såg dem, trodde han att han stött på de mytiska kentaurerna på grund av deras vildsinthet och skicklighet på hästryggen. Att denna tradition har förts vidare kan bero på att även idag är mod och styrka något eftersträvansvärt.

Behovet hos människan att spela och leka verkar vara konstant, spelen påverkas ofta av vad som händer kring oss i tiden. Under Napoleonkrigen skars schackpjäser till föreställande kejsar Napoleon (den vite kungen) och hans följeslagare (de övriga vita pjäserna). De svarta pjäserna var förstas hans motståndare. Spelet användes för att lägga upp strategin för ett anfall.

Vi kan notera att många spel och framförallt lekar handlar om att visa och i viss mån hantera makt. Om vi drar en parallell till hur maktlekar frodas så blir frågan: Beskriver ungas lekar idag den tid vi lever i och speglar de samhällsklimatet vi har? Sker det i lekens form en bearbetning och avhandling av samhällsreliga problem, som kanske skulle kunna vara givande och utvecklande? Är det bristen på vuxenvärldens stöd och insyn som gör att leken kan skena iväg och spåra ur?

Lek och våld

Mobbning skiljer sig från maktlekar på flera centrala punkter. Maktlekar skapar ofta en legitimitet som mobbning aldrig har. När man leker maktlekar går man med på spelreglerna, och det finns regler som även de högst upp i hierarkin i viss mån måste följa. Vissa maktlekar befinner sig i gränslandet till helt vanliga lekar, vissa maktlekar är bitvis roliga och så vidare. Maktlekarna har alltså en annan sida som gör att de får ett annat genomslag än mobbning. Maktlekar har fler deltagare, och har en högre ”utbildningseffekt”. Deltagarna tar i högre grad till sig maktlekens information om hur verkligheten fungerar.

Spädbarn och riktigt små barn har inget förhållande till våld. Blir man arg på något slår man på det och det är ingen skillnad på mammas fot eller hennes öga. Ett litet barn slår på allt så hårt det går. Med tiden lär sig barnen att inte göra så helt enkelt eftersom föräldrarna sätter gränser. Barnen lär sig vad man får göra och vad man inte får göra. Våld tolereras inte och barnet vänjer sig av med att använda det för att uttrycka vrede eller frustration. Små barn lär sig att inte använda våld i umgänget med andra människor.

Att utöva våld mot andra människor är förbjudet enligt lag om det inte sker i självförsvar. Användningen av våld i samhället är strängt reglerad. Staten har våldsmonopol och bara militären och polisen får i vissa situationer använda våld. Kring våldet finns alltså vad vi skulle kunna kalla för ett utvecklat regel- och begränsningssystem som ska hålla det borta från samhället och vardagslivet. Ett utbrett våld mellan människor är alltid ett tecken på ett samhälle i förfall. Regioner i till exempel Central- eller Sydamerika där mord och annat våld är vanligt är samtidigt regioner med svag ekonomi och dåliga livsförhållanden i övrigt, samhällen som hotar att falla ned i rent kaos. Våld är ett sjukdomstecken i samhället, precis på samma sätt som det är sjukdomstecken i den enskilda familjen.

Harmoniska och hyggligt välmående samhällen kan därför ha svårt att producera våld när det väl behövs, som i krig. Amerikanska undersökningar under andra världskriget visade att det var en försvinnande liten del av soldaterna som verkligen siktade på fienden i strid. De flesta sköt bara rätt upp i luften eller på måfå åt något håll.

En del av lösningen på det amerikanska problemet var att förändra utbildningen och göra den mer realistisk. En sådan åtgärd var att byta ut de gamla runda prickskyttetavlorna mot tavlor formade och målade som människor. Genom att öva sig i att skjuta på figurer föreställande människor kunde motståndet mot att i verkligheten skjuta mot människor övas (lekas) bort. Resultatet blev att antalet amerikanska soldater som verkligen sköt mot fienden steg avsevärt.

Inom pedagogiken kallas utbildningsmetoden med ett engelskt uttryck för "learning by doing". På svenska har vi uttrycket "att lära med kroppen". Huvudtanken är helt enkelt att inlärningseffekten blir mycket större om man faktiskt utför handlingen som man ska lära sig. Att det fungerar när det gäller praktisk kunskap, som att köra bil, är ett välkänt fenomen. När det handlar om abstrakta värderingsförmågor, som att vänja sig vid att kunna utöva våld mot andra människor, är fenomenet inte lika beaktat.

För att få fram människor som är villiga att använda grovt våld mot andra människor utan att tveka, måste således de inlärd hämningarna mot att använda grovt våld först läras bort. Inom militära utbildningar och liknande görs detta genom övningar där man så långt som möjligt just utför de handlingar som är svåra och lär sig att utöva våld mer eller mindre automatiskt, leker sig till ett annat beteende.

För att återvända till den inledande jämförelsen mellan mobbning och maktlekar. Mobbningen är ett klart brott mot de uppförandekoder som alla vet gäller. Mobbningen är liksom andra former av våld ett tecken på svagheter och skevheter i samhället, ett samhälle med utbredd mobbning är ett samhälle i förfall. Maktlekar är något annat. Här finns regler och ibland, som i Slavleken, en sorts maffialiknande maktstruktur. Här finns därför också ett sorts anspråk på ett annat samhälle med en annan ordning, med mer våld och ordnat på ett annat sätt. Inlärningseffekten är därför mycket större än vid mobbning. Maktleken kan göra anspråk på legitimitet. Den leks av många, kanske till och med av en majoritet, till skillnad mot mobbning som utförs av och plågar en minoritet. Maktleken är en i stor skala genomförd utbildning "learning by doing" av ett annat sätt att interagera i samhället. Man lär sig använda våld i grupp i det dagliga umgänget.

Maktlekar och gatuvåld

Ett genomgående tema i många maktlekar är att bestraffningen består i att många tillsammans slår en person. Många maktlekar blir därför övningar i att utöva gruppvåld. I den gängse moralikoden angående slagsmål är situationen där många slår en klassad som feg eller ojuste. I maktlekarna upphävs den moralregeln genom att situationen där flera slår en är en reglerad bestraffning. En bestraffning som åtminstone i teorin kan drabba alla som är med i leken. Gruppvåldet blir därmed moraliskt försvarbart inom lekens ramar.

Inlärningseffekten av att utföra gruppvåld måste emellertid bli att just gruppvåld i allmänhet är okej eller normalt, något man gör. "Utbildningsresultatet" av maktlekar som till exempel Olli får stryk, Slavleken, Securityleken och Vevboll, borde bli att gruppvåld är normalt och accepterat. Vi kan kalla det för en teori med starkt empiriskt stöd.

I vissa lekar som Slavleken utövas faktiskt en stor del av lekens våld utanför skoltid:

» Yusef ger en bild av de slavar som vägrat att utföra ett uppdrag. Misshandel av slavar sker enligt Yusef inte på skoltid utan efter skolan. I vissa fall så har de gått hem till en slav som vägrat fortsätta och misshandlat honom utanför sitt hem. Yusef menar att de som är kvar i slavleken alltid fullföljer ett hot om att slå den som dragit sig ur. Hotet leder till att man inte vågar kontakta lärare och avslöja dem som hotar honom, då skulle man bara få mer stryk. Det går heller inte att berätta för ens föräldrar. Om någon blivit slagen av dem som deltagit i Slavleken säger de till föräldrarna att de ramlat, krockat eller halkat.
(Ett steg från lek till allvar, Amir Screbrenicovic, Södertörns Högskola Institutionen för lärarutbildning)

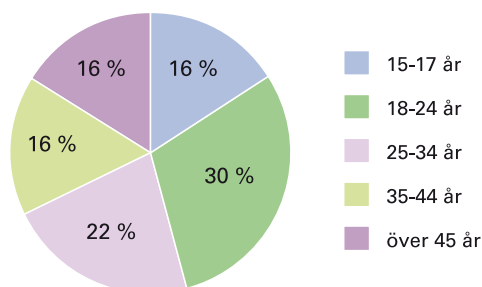

Maktlekarnas legitimitet är en viktig del i deras funktion. I Slavleken avgörs rollbesättningen, vilka som ska vara kungar och slavar i hierarkin, inledningsvis ofta med ett kortspel. Formellt sett borgar det för rättvisa, alla kan vinna eller förlora kortspelet och det ger leken legitimitet. I verkligheten fuskar ofta en grupp dominanta personer till sig segern och makten i leken. Fuskandet är

egentligen känt av de flesta, men accepteras. De blivande slavarna deltar i leken för att få vara med de dominanta killarna och accepterar fusket. Ändå är fasaden av rättvisa där och är så pass viktig att man måste fuska för att upprätthålla den. Den ytliga rättvisan ger leken legitimitet och kraft, maktlekar är inte samma sak som mobbning, maktlekar är något annat.

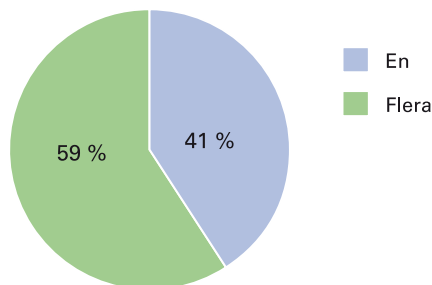
Bredvid teorin om maktlekars ”utbildningseffekt” kan vi ställa en statistisk verklighet, nämligen framväxten av en ny form av våld bland unga, gruppmisshandel i åldersgruppen 15–17 år. På Södersjukhusets akutmottagning kommer en stor del av gatuvåldets offer i Stockholm in. På sjukhuset finns också sedan länge en antivåldsgrupp som bland annat tar fram statistik och fakta, där de tittar på former av våld, frekvens, vilka som drabbas, kön och ålder och så vidare. 1998 tog man för första gången med en ny grupp, våldsoffer i ålderskategorin 15–17 år. Före 1998 hade denna grupp inte varit statistiskt mätbar, men 2005 utgjorde gruppen 15–17 redan 16 % av de drabbade. Offren hade alltså blivit yngre. Till det kom en förändring i formen av våld, att antalet gärningsmän ökade, från att knappt hälften av misshandelsfallen hade fler än en gärningsman, till att det var så i 59 % av fallen. 2005 var alltså den vanligaste formen av misshandel, gruppmisshandel.

Offrets ålder

Källa: Storstadsvåld 2, 2008

Antal gärningsmän

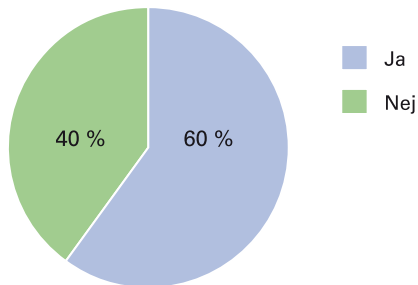
Källa: Storstadsvåld 2, 2008

Den tredje förändringen som skulle kunna passa in i ett mönster av förändrat beteende gäller viljan att anmäla misshandeln till polisen, som har sjunkit drastiskt. (Att unga är mindre benägna att anmäla brott till polisen är ett faktum också på nationell nivå, och har antagligen varit så länge. Här handlar det emellertid om en förändring, en kraftigt minskad benägenhet att anmäla misshandel som svårligen kan förklaras bara med missnöje med polisens arbete. Jennifer Qvarnström/ Magnus Lindberg 2004 "Vad tycker brottsoffren om polisen? En undersökning vid Polismyndigheten i Västra Götaland" s 37.)

(Sören Carlsson Sanz, *Storstadsvåld 2 Undersökningar av Södersjukhusets akutmottagning* 2008 s 104)

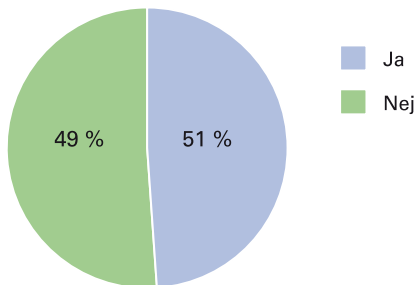
Det här är inte samma sak som bevis, men vi kan bygga en kedja av indicier som faktiskt passar väl samman. Om maktlek lär ut gruppvåld till stora grupper av unga och samtidigt ökar acceptansen för just denna form av våld, borde vi efter ett antal år också få ett genomslag i statistiken för gatuvåld – våld ute i samhället. Ett sådant genomslag borde också se ut precis som ovan. Ett ökat antal offer i lägre ålder, en ökad andel gruppmisshandel, och en minskad benägenhet att anmäla misshandeln till polisen. Precis som ungdomarna lärt sig i maktlekarnas hårda skola. De är vana vid våld, och gruppvåld uppfattas som normalt och tillåtet. Polisen blandar man bara in om man själv blivit utsatt för brott eller om något skett som ligger utanför gruppens normer. Att tjalla

1998. Är misshandeln polisanmäld

Källa: Storstadsvåld 2, 2008

2005. Har du polisanmält?

Källa: Storstadsvåld 2, 2008

strider mot gruppnormen och undviks för att inte drabbas av gruppens vrede. En annan faktor som kan ha betydelse för anmälningsbenägenheten är att offret självt kanske deltagit i gruppvåld i någon form på liknande villkor tidigare och inte vågar stå för det eller är rädd att bli avslöjad.

Våld och kriminalitet hänger ihop och lekar där våld utövas i den form det har i exempelvis Slavleken kan utvecklas till kriminella aktiviteter. På vissa håll har Slavleken eskalerat ett steg ytterligare till den så kallade Boss och flygarföreteelsen. Strukturen är där mycket maffialik med bossen högst upp, mellankillar som är en sorts projektledare i brott – främst att stjäla saker, som kläder – och flygare som utför brotten. Bossen i de här fallen kan vara en kille i 20-årsåldern, mellankillarna är kring 15 år, och flygarna ner till 11 år. Stölduppdrag delas ut, mellankillarna organiserar

och övervakar stölden och flygarna utför. Stöldgodset lämnas sedan över till bossen som säljer det och behåller pengarna. Denna Slavlek har alltså tagit formen av en ren brottsorganisation. Flygarna står under hot och att hoppa av verksamheten är i princip inte tillåtet. En orsak till att många accepterar att tjäna några få är möjligheten att stiga i graderna och göra karriär. En dag kan man kanske själv bli boss och bli "rik".

Slavleken utvecklad till Boss och flygarföreteelsen är både en utbildning i våld och brott, och en pågående praktik där våld och brott redan utövas. Det är stränga lekar som kräver absolut åttlydnad av spelets regler. Brott mot reglerna bestraffas med våld, ofta utfört i grupp. Precis på samma vis som i den mer organiserade kriminella världen hävdar lekarna egna maktanspråk och värderingar som ska gälla före samhällets. Samhällets regler för vad man får göra och samhällets värderingar vad gäller centrala frågor som vem som har makt och vad som är rätt eller fel sätts åt sidan, och en annan verklighet etableras. En verklighet som liksom den organiserade brottsligheten understöds av ett konkurrerande system för våldsamt bestraffning. Ett system som utmanar polisens monopol på området, och som hävdar en egen moral och en rätt att göra det man gör, för det är spelets regler.

LISTA PÅ OLIKA MAKMLEKAR

”Allt från en liten boxning på armen till grova kränkningar och misshandel. Var går gränsen mellan att härska över andra och lek på lika villkor?”

I lekarna ingår det olika ingredienser beroende på lek och deltagarens position. Leken kan vara spännande, rolig, motverka tristess och på sätt och vis kreativ. Men parallellt är många av ingredienserna kränkande och bygger på olika maktfaktorer. Maktlekarna är sorterade under olika kategorier där just detta tar sig olika uttryck. Många av lekarna skulle kunna finnas med i flera av kategorierna då både gränserna och reglerna är flytande. Lekarna har ett brett spektra både vad det gäller innehåll och omfattning av kränkning och bestraffning.

EN MOT EN

bygger på positionering, mätande av styrka och mod

HAND PÅ HAND

Hand på hand görs två och två. Det gäller att slå på varandras händer tills någon ger upp. Den som är sist kvar vinner.

HANDEN I LUFTEN ELLER FLYGANDE HANDEN

Två deltagare håller upp en hand i luften. Sedan får de i tur och ordning slå till den andres hand så hårt de kan tills någon ger upp.

VIKING ELLER NÅD

Två stycken står mitt emot varandra. De börjar med att slå löst på varandra. Sen trappas det upp. De slår hårdare och hårdare slag tills någon ger upp.

SLÅ HÅRT

Denna ”lek” består i att slå varannan gång mot en vägg eller ett bord. Den som inte orkar och ger upp förlorar. Den som vinner får äran eller ett uppsatt pris.

EN MOT EN

Deltagarna boxar på varandra en mot en. Det ska gärna vara många åskådare som står i ring runt och triggas deltagarna.

SKOLA MOT SKOLA

Här är det visserligen flera deltagare, men i två grupper mot varandra. Representanter/grupperingar från två olika skolor bestämmer mötesplats och regler, till exempel inga tillhyggen eller om någon ligger ner så får man inte fortsätta. Ryktet om mötet sprids snabbt, alla vet om var och när det ska ske. Ofta filmas det och läggs ut på nätet.

LEDARE OCH FÖLJESLAGARE

bygger på lydnad, status och eftertraktad grupptillhörighet

NADISH ELLER SLAVLEK

En person utses till kung/härskare. Kungen/härskaren har sedan makten över slavar och om slavar inte gör som kungen/härskaren säger blir de slagna. Slavlekarna ser olika ut beroende på var de utspelar sig. Det kan vara i matsalen, på gården, i skogen eller någon annanstans. Det är nästan alltid samma personer som är kung/härskare respektive slavar.

NADISH ELLER DÅ FÅR DU VARA MIN BITCH

Den som blir ombedd att utföra en tjänst kan man ange ett villkor, exempelvis: "Då ska du göra allt jag säger och vara min bitch i en vecka". Bitchen kan inte säga nej utan måste utföra alla uppdrag, som att gå och köpa mjölk åt någons mamma och så vidare. Det är oftast lättja som gör att en Nadish startas. Blir det för grymma saker eller för jobbigt att vara någons bitch kan slaven befria sig genom att säga "Nu är det för mycket, lägg av".

UTMANINGEN

När ett gäng samlats kan någon i ledarposition beordra att alla ska gå och till exempel kasta sten på spärrvakten, ett slags uppdrag. Om någon då vill gå därifrån eller väljer att inte vara med har alla rätt att slå honom eller henne. Det går inte att dra sig ur.

UTMANINGSLEKAR

bygger på manipulation, förnedring och spänning

PERRONGLEKEN

Tävlingen handlar om att springa snabbast från ena sidan på perongen till den andra. Den som kommer sist blir slagen.

DIDO ELLER I DARE YOU

Deltagaren får ett uppdrag som han/hon ska utföra, ofta under en längre tid. Uppdragens grundmotiv är att personen ska bli förnedrad, förlöjligad eller bortgjord. Utmaningen kan till exempel lyda: "I dare you att prata uppkäftigt till en lärare en hel dag i skolan."

OLLI

Alla slår mot en vägg. Den som missar blir slagen av alla samtidigt i 15 sekunder.

JAG HAR ALDRIG...

Deltagarna sitter i ring. En nämner något han/hon aldrig gjort, exempelvis "Jag har aldrig kysst någon". De som har kysst någon måste då dricka en klunk alkohol. Så fortsätter det runt med nya avslöjanden och mer drickande.

HÅLLA ANDAN

En tävling i att hålla andan längst. Den som andas först får ett slag.

ERSÄTTNING

Mobilbilder av en tjej som pussar eller kramar en kille används som utpressning för att få en "ersättning". Förutsättningen är att tjejen kommer från en familj som håller på hederskulturen. Hotet är att visa bilden för en bror eller annan släkting till flickan. "Ersättningen" kan bestå av olika saker, men har i vissa fall bestått av olika typer av sexuella tjänster.

Detta är mer en maktutövning än en lek, men är i gränslandet kring det som kännetecknar en maktlek och finns därför med på vår lista. Det är ett tillvägagångssätt som förekommer på vissa skolor.

TÅGSURFNING

Man utmanar varandra och ska åka mellan vagnarna, från en station till en annan. Den görs mest på de gamla tågen.

SVIMNINGSLEKEN

Deltagaren böjer sig ner framåt 10 gånger. Sedan lyfter någon upp honom eller henne bakifrån medan deltagaren håller andan och trycker mot sin strupe. När deltagaren svimmat läggs den ner på marken och får en örfil för att vakna.

JACKASS

Deltagarna ger varandra olika utmaningar. Den som förlorar får till exempel ett kalsongryck. Leken är hämtad från ett program som heter Jackass och går på MTV.

PAINTBOLLEN

En deltagare ställer upp sig med ryggen mot de andra. De ska kasta små bollar (så kallade paintballs) på dennes rygg tills han inte orkar/klarar mer. En lite annorlunda utmaningslek eftersom det oftast är den som blir kastad på som utmanar de andra att de ska kasta.

IDENTIFIERINGSLEKAR

bygger på fördomar, tillhörighet och exkludering

SUDDGUMMIBÖGEN

Det är ett bögtest som går ut på att sudda med ett suddgummi på översidan av handen, på skinnet mellan tummen och pekfingret, tills det börjar blöda. Den som avbryter eller börjar gråta är bög. Bög är för en del deltagare en omskrivning för feg. En annan variant testar färgen på blodet. Är det klarrött så "klarar man sig" men om det är lite brunt så är man bög. Om tjejer är med så gäller testet om de är lesbiska.

BÖG - RYCKLEKEN

En deltagare håller några fingrar formade till en ring vid höften, om någon tittar på ringen så är han bög. Att titta mot höften och därmed i närheten av könet anses i denna lek vara utmärkande

för bögar. Förloraren får utstå slag. Detta är en variant av flera rycklekar. På en del ställen har leken vidareutvecklats ytterligare, så om den som ansågs ha tittat, hinner fram och stoppar ett finger i cirkeln så är det istället han som får slå den andre.

HITLER ELLER VOLLEY MED HITLER

En fotbollslek. Deltagarna ska skjuta volleyskott i mål. Vinnarna får skjuta på förlorarna, det vill säga de som missat sina skott. Vinnarna skjuter (Hitler) på de andra. Förlorarna får ställa upp sig med ryggen mot planket och vinnaren skjuter rakt på dem. En annan variant är att deltagarna har tre chanser att sätta mål på volley. De som missar får rada upp sig i målet. De andra tar två, tre steg bakåt och får skjuta på förlorarna, som inte får röra sig. Själva straffet/skotten kallas för Hitler.

TILLFÄLLIGHETSLEKAR

ingen överenskommelse, de som är drivande gör dem om de känner för det, bygger på gränslöshet och att ignorera integritet

BÖGHÖG

Böghög leks i korridoren eller på skolgården. Den kan lekas medvetet eller uppstå spontant när någon i en annan lek ramlar eller blir fälld. Då kastar en person sig ovanpå den som fallit och skriker högt ”böghög”. De i närheten som hört skallet kastar sig ovanpå så att det bildas en hög. Den som ligger underst blir ofta klämd, men sällan skadad. Leken uppfattas ofta inte som hård av dem som deltar.

KINDLEKEN

Kindleken består i att trycka in ett finger i kinden och se hur långt in det kan gå innan det tar stopp.

RYCKLEKEN

När någon passerar så slänger man fram en arm, ett skrämnskott. Om den passerande rycker till har den som slängt fram armen rätt att utdela ett knytnävslag på överarmen. Den här leken finns i flera utvecklade varianter (se exempelvis Bög - ryckleken). Ryckleken pågår främst i korridorerna under raster.

GNUGGA NÄSAN

Initiativtagaren gnuggar näsan med båda händerna. Tittar någon på honom har initiativtagaren rätt att slå tittaren tills denne nudat väggen.

TITTA PÅ FEMMAN ELLER TITTA PÅ TIAN

En cirkel ritas på till exempel armbågen och så säger man ”titta på femman”, eller ”titta på tian”. Den som tittar blir utsatt för slag. Ett alternativ är att säga ”titta på blåmärket”.

OFFENSIV FOUL

Om någon stöter till/går in i en person av misstag, så kan den tillstötta säga offensiv foul och får då boxa den tillstötande på armen.

X-BOX

Svarar någon ja på frågan om han/hon vill ha en X-box (en spelkonsol). Så ritar man ett x på hans/hennes rygg och utdelar en boxning.

MIN KUK

Initiativtagaren frågar en kompis ”Känner du honom?”. Säger kompisens då ”Vem?”, blir svaret ”Min kuk” och så får initiativtagaren slå.

LURINGEN

Luringen går ut på att påstå något som inte är sant till ett aningslöst offer. Går offret på det, så blir han slagen. Luringen kan också innehålla olika former av gester som deltagarna ska göra.

Ex 1. Någon påstår: Om din hand är lika stor som ditt ansikte när du håller den framför ditt ansikte så har du cancer. Den som då håller upp handen framför ansiktet för att kolla får ett knytnävs-slag på armen.

Ex 2. Någon påstår: Om du gnuggar dina händer och sedan luktar på dem så luktar de godis. Gnuggar den tillfrågade då sina händer och luktar på dem, så har han gått på det och får ett slag på armen.

INITIATIONSLEKAR

har rituella inslag

INVIGNINGSLEKEN

Den som klippt håret eller ändrat frisyr ska invigas. Detta sker genom att den nyklippte böjer sig framåt och låter de andra slå honom/henne i nacken. Denna lek äger rum främst i korridorerna eller ute på rasterna. Rätten att inviga en nyklippt gäller i en vecka men endast en gång, även om en del gör det flera gånger.

ÄGGNING

Ägg och mjöl kastas på den som fyller år. I en variant kastas ägg på den som nyligen börjat i ens skola/klass.

FÖNSTERKROSS

Glasfönster slås sönder med handen eller genom att kasta sten. Den som slår sönder flest fönster vinner. Fönsterkross kan vara en utmaning för att komma med i ett gäng.

KLASSISKA LEKAR MED NY TWIST

det räcker inte att bara förlora

STRAFFPOKER

Poker där alla som spelar får slå eller hacka med kortleken på förlorarens hand.

VATTENPOKER

Här är det enbart namnet som påminner om poker, och man går mer eller mindre direkt till straffet. Ett gäng sitter med en kortlek och drar var sitt kort. Den som får lägsta kortet ska dricka ett glas vatten.

BOLLA GRIS MED SPARK

Bolla gris är att kasta en tennisboll till varandra och för varje gång en av deltagarna tappar eller inte fångar bollen får han eller hon en bokstav till i ordet G-R-I-S. Den som får alla fyra bokstäverna förlorar och får välja att bli kallad gris eller något annat fult/tas-

kigt ord i en dag. Straffet kan också vara att alla får sparka förloraren i rumpan.

STEN-SAX-PÅSE

Deltagarna spelar sten-sax-påse kanske till tre vinster, vinnaren får dra först i den ena kinden, sen dra i den andra och sen slå med handflatorna på kinderna på den som förlorar.

FOTBOLL/VEVBOLL

Det är på fotbollsplanen som vevboll spelas. Det handlar om att spela fotboll med vanliga regler men med ett tillägg. Om en spelare skjuter på mål men missar så har de andra spelarna rätt att sparka och slå honom ända tills han sprungit fram till målburen och hoppat upp och slagit med handen på övre målribban. Många elever blir sparkade på smalbenen. Blir de fällda får de skrapsår och sparkar även på andra ställen. Denna lek har noterats ända ner i tredjeklass och då en del elever inte är så långa kan misshandeln fortgå även när spelaren nått fram till målet eftersom det tar tid att nå upp till övre målribban.

RYSKA POSTEN

Är en traditionell lek fast den nu spelas med betydligt grövre val. Bland annat ingår ibland sexuell penetrering. Flickor kan bli penetrerade flera gånger på en kväll av olika killar. Leken kan vara uppgjord så att en speciell tjej blir utsatt.

SANNING ELLER KONKA

Detta är en klassisk utmaningslek där den flaskans hals pekar mot får välja på sanning eller konsekvens. Oftast handlar den om att få reda på vem någon är kär i eller göra bort sig lite grann. Men ibland kan konsekvenserna vara relativt hårda, som att exempelvis dyka ner med huvudet i en soptunna.

KURRAGÖMMAKULL MED SLAG

Vanlig kurragömma med kull, men den upptäckte får ta emot flera slag på armarna.

BUBBLAN MED STRAFF

Bubblan är ett kortspel. Var och en startar med fyra kort. Sen plockar spelarna ett och ett kort från resten av högen. Det gäller att få par och till slut fyra likadana. Den som fått ett par blåser upp kinderna. Så fort de andra ser det blåser de upp sina kinder också. Den som är sist blir slagen på handen första gången. När man blir sist för andra gången blir man slagen två gånger på handen. Blir man sist en tredje gång får den som blir slagen välja var han/hon vill bli slagen.

STRESSLEKAR

bygger på snabbhet och reaktionsförmåga kopplat till fysiskt våld

SECURITYLEKEN

Var namnen kommer ifrån är oklart men leken går ut på att veta exakt vilka ord som ska sägas och när. Så fort det är allmänt känt vilka ord som gäller ändras de. Det börjar med att någon "släpper sig". Om någon noterar detta genom ljud eller doft utropar han eller hon, i denna variant, "dorn up". Då måste den som "släppt sig" svara med rätt ord, exempelvis "safety". Känner "förövaren" inte till ordet så måste han/hon rusa upp och springa till ett dörrhandtag. Innan den "felande" hinner fram får alla slå honom utan att han får slå tillbaka. Denna lek äger främst rum i klassrummet.

SAFETY, DONNA ELLER DONA

Om någon rapar eller fiser måste han eller hon skydda sig från bestraffning genom att ta i ett dörrhandtag och säga Safety. Hinner någon säga Donna eller Dona innan Safety uttalats så får han/hon slå på den som "felat". Denna lek görs även i klassrummet.

BOXDELIVERY ELLER GUL BIL

När det kommer en gul bil är det tillåtet att boxa till sin kompis på överarmen och säga boxdelivery eller gul bil.

KNACKA PÅ RUTAN

Deltagarna sitter på T-banan. När någon ser ett annat tåg passera så gäller det att knacka på rutan. Sisten får de andra ge en boxning

på armen. En annan variant är att den som knackar först får slå de andra eller den som sitter bredvid. Det gäller att vara snabb.

REACTION

Den som rycker till av ett låtsasutfall mot ansiktet är lovligt byte för riktiga slag.

SMURF, NYCKELN ÄR MIN

När två personer råkar säga samma ord samtidigt gäller det att säga "Smurf, nyckeln är min" först. Då måste den andre vara tyst tills någon säger hans/hennes namn. Om han/hon säger något i alla fall eller glömmet får vinnaren utdela en boxning på armen. Straffet för att prata kan också vara annat som till exempel att bjuda vinnaren på en läsk. Det bestämmer den som smurfat.

PRECISIONSLEKAR

bygger på skicklighet, kränkning och utmätning av straff

SLÅ PÅ LÄSKBURK

Var och en som är med ska slå på en läskburk så att det blir en buckla. När man inte lyckas slå en buckla åker man ut, sist kvar vinner.

VOLLEY

Volleybollning i fotboll mellan deltagarna i leken. Den som missar tre gånger får stå i mål för att ta straffar. Alla slår varsin straff. De som missar får tillsammans med målvakten stå stilla och ta emot skott på kroppen. De som klarar sina straffar är de som får skjuta på de andra.

OLLI FÅR STRYK

Den som i fotboll tunnlar en annan spelare får slå honom tills han nuddar till exempel ett dörrhandtag. Man bestämmer innan vad man behöver nudda. Olli betyder tunnel.

BORRE

Den som blir tunnlad, d.v.s. får fotbollen slagen mellan benen måste springa och slå handen i ribban innan någon hinner i fatt,

annars får alla sparka bollen på den som blev tunnlad och inte hann nudda i ribban i tid.

SKOTT PÅ MÅL

Förloraren i straffläggning får ställa sig i målet, men inte röra sig, bara böja sig fram lite för att skydda huvudet. Alla som är med i leken får skjuta var sitt skott och sikta på den som står där. En efter en.

STRAFFLEKEN

Förloraren i något spel som fotboll missar exempelvis en straff ska vända sig om och välja ett finger. Vart och ett står för olika straff. Till exempel att få bära ett taskigt smeknamn i en vecka, vara slav i en vecka, hämta mjölk i matsalen, hämta jackan eller andra tjänster. Straffet kan också vara fysiskt, exempelvis tre knytnävsslag på armen.

BLIXTEN ELLER PRICKEN

Fotboll med enbart straffläggning. Släpper den som står i mål in bollen får han en prick. Efter exempelvis tre prickar får personen sitta på målribban eller bli rövad.

WARSAWA

Pingis med straff. Man spelar pingis två eller flera. Den som förlorar får ta emot straff genom att den/de andra får skjuta bollen i ryggen.

KÄLLOR

www.blogspot.com

Effekter av antimobbningsprogram Vad säger forskningen? Brå, Brottsförebyggande rådet, Per Alvant.

Låt den rätte komma in, John Ajvide Lindqvist.

Pennalism – en övning i ledarskap?, Artikel i SvD 2003, Esbjörn Larsson.

Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning, Kungl. Krigsakademien mellan åren 1792 och 1866 (Acta Universitatis Upsalensis, Uppsala 2005) Esbjörn Larsson.

Grövre våld i skolan, Rapport 2009:6, Brå, Felipe Estrada, Sven Granath, David Shannon, Nina Törnqvist.

Effectiveness of Programmes to Reduce School Bullying. A systematic Review. Report prepared for The Swedish National Council for Crime Prevention, Maria M. Ttofi, David P. Farrington, Anna C. Baldry.

Makt och hierarki i sandlådan, artikel av Eva Johansson, lektor i pedagogik vid Enheten för barn-ungdomsvetenskap vid Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet.

All jordens spel och lekar, Games of the world, redaktör Frederic V. Grunfeld med texter av Gerald Williams, Kathleen Mathewson, Laura Smart, Sally Foy, Mary Furness och Léon Vié.

Ett steg från lek till allvar, Amir Screbrenicovic, Södertörns Högskola, Institutionen för lärarutbildning.

Vad tycker brottsoffren om polisen?, Jennifer Qvarnström/Magnus Lindberg 2004, En undersökning vid Polismyndigheten i Västra Götaland s 37.

Storstadsvåld 2, Sören Carlsson Sanz, undersökningar av Södersjukhusets akutmottagning 2008 s 104.

Obedience to authority, Stanley Milgram.

Children and the Dark Side of Human Experience, James Garbarino.

Lost boys: Why our sons turn violent and how we can save them, James Garbarino.

Barn som är populära i klassen blir friskare vuxna, Metro-
politstudien, DN 2009-09-29, Ylva Almquist Stockholms univer-
sitet och Karolinska institutet

Helt vanliga män, Christopher R Browning.

Gärningsmän, Harald Weltzer.

Om detta må ni berätta, Forum för Levande Historia, Stéphane
Bruchfeld och Paul A Levine.

LITTERATUR OCH FILMLISTA

Tips på litteratur, filmer och hemsidor

Böcker

Ondskan, av Jan Guillou

Boken är delvis självbiografisk. Den handlar om hans alter ego Erik som börjar på en internatskola där han och andra blir utsatta för pennialism, så kallad kamratuppfostran.

Låt den rätte komma in, av John Ajvide Lindqvist

Boken handlar om 12-åriga Oskar som är mobbad. Han blir vän med Eli och han märker att hon är annorlunda. Ungefär samtidigt inträffar ett mord och många bär på tunga hemligheter.

Flugornas herre, av William Golding

Boken handlar om en grupp pojkar som nödländar på en öde ö. De försöker bygga upp en slags demokrati, men ganska snart blir det motsättningar och våldet tar över.

Gärningsmän Hur helt vanliga människor blir massmördare, av Harald Welzer

Boken analyserar organiserade massmord genom människans historia, med fokus på förintelsen och de psykologiska mekanismer som får helt vanliga människor att börja arbeta som "utrotningsarbetare" och dessutom utan att ta allvarlig psykisk skada.

Obedience to Authority, av Stanley Milgram

Stanley Milgrams klassiska experiment där han får helt vanliga män att gå med på att tortera och till slut döda för dem okända människor, bara på grund av att en auktoritet beordrar dem att göra det. Milgrams experiment har helt förändrat synen på bland annat förintelsen.

The Man who Shocked the World, av Thomas Blass

En bok om Stanley Milgrams experiment, kanske något mer lättläst än Milgrams egen bok.

Children and the Dark Side of Human Experience, av James Garbarino

James Garbarino utvecklar sina banbrytande teorier kring vad som får unga män att ägna sig åt brott och våld. Denna bok är mer genomarbetad men samtidigt något svårare, jämfört med boken "Pojkar som gått vilse".

Pojkar som gått vilse, av James Garbarino

James Garbarinos teorier om belastande och stöttande faktorer i pojkars uppväxt.

Filmer

Ondskan, regisserad av Mikel Håfström

Filmen är baserad på Jan Guillous roman med samma namn. Filmen belönades med fyra guldbaggar, bland annat för bästa film. Åldersgräns 11 år. Svensk film. Speltid 114 minuter.

Låt den rätte komma in, regisserad av Tomas Alfredsson

Filmen bygger på manus av John Ajvide Lindqvist efter boken med samma namn. Skräckfilmen belönades med fem guldbaggar, bland annat för bästa regi. Åldersgräns 15 år. Svensk film. Speltid 114 minuter.

Hets, regisserad av Alf Sjöberg

Filmen är från 1944 efter ett manus av Ingmar Bergman. Filmen handlar om en sadistisk latinlärare och hur han utsätter Jan-Erik som ska ta sin studentexamen för en stark press. Åldersgräns 15 år. Svensk film. Speltid 101 minuter.

Flugornas herre, regisserad av Peter Brook

Filmen bygger på William Goldings roman med samma namn. Denna version är inspelad 1963. Åldersgräns 11 år. Engelsk film. Speltid 92 minuter.

Flugornas herre, regisserad av Harry Hook

Denna nyinspelning från 1989 bygger på William Goldings roman med samma namn. Åldersgräns 11 år. Amerikansk film. Speltid 90 minuter.

Stand by me, regisserad av Rob Reiner

Filmen bygger på en novell av Stephen King och handlar om fyra pojkar med problem i sin vardag som ger sig ut på en gemensam jakt efter ett försvunnet lik. En av pojkarna har en storebror som

är ledare för ett gäng och är känd som traktens värsting. Åldersgräns 15 år. Amerikansk film. Speltid 95 minuter.

De ofrivilliga, regisserad av Ruben Östlund

Fem olika historier där huvudpersonerna ställs inför olika sidor av gruppmekanism. Ruben Östlund som även skrivit manus blandar humor och tragik när han lyfter individens oförmåga att välja fritt under inflytande av en grupp. Filmen är barntillåten. Svensk film. Speltid 97 minuter.

Die Welle, regisserad av Dennis Gansel

Filmen bygger på en verklig händelse i USA på 1960-talet men handlingen i denna film är flyttad till dagens Tyskland. En lärare vill visa på fascismens konsekvenser och genomför ett kontroversiellt experiment med sina elever, men det spårar ur. Åldersgräns 15 år. Tysk film. Speltid 137 minuter.

Fight club, regisserad av David Fincher

Filmen handlar om en man som möter Tyler Durden vars livsfilosofi är att självdestruktion är det som gör livet värt att leva. De startar en klubb för likasinnade där människor får puckla på varandra så mycket de bara orkar. Åldersgräns 15 år. Amerikansk film. Speltid 134 minuter.

Våldets konsekvenser

I filmen berättar sjukvårdspersonal sakligt, med hjälp av dokumentationsbilder, om våldsoffer som drabbats av våld. Även andra berättar om lidandet. Filmen är ett samarbete mellan Panfilm, Rädda Barnen, Södersjukhuset och Folksam. Filmen riktar sig till 13 år och uppåt. Speltid 28 minuter, det finns även extramaterial.

Hip hip hora, regisserad av Teresa Fabik

Filmen handlar om Sofie som börjar på högstadiet i en ny skola. På en fest blir hon för full och några killar tar förnedrande foton på henne som sprids snabbt och hon får rykte om sig som skolans hora. Åldersgräns 11 år. Svensk film. 86 minuter.

Hemsidor

Vanliga frågor och svar kring mobbning från Friends

<http://www.friends.se/?id=1594>

En reproduktion av "Milgram experiment" av Derren Brown

<http://www.youtube.com/watch?v=y6GxIuljT3w&feature=fvw>

Hjälp om du blivit utsatt för våld

<http://www.ur.se/Ung/Amnen/Halsa/Ma-bra-i-knoppen/Vald/Utsatt-for-brott-sa-gor-du/Vad-ar-ett-brott/>

Filmmanus om ungas liv

<http://www.ur.se/Ung/Amnen/Halsa/Ma-bra-i-knoppen/Filmmanus/>

Hur bemöter man främlingsfientlighet?

<http://www.ur.se/framlingsfientlighet/Startsida/>

En film om härskartekniker, om trakasserier och vad man kan göra åt det

<http://dmb.ur.se/mb/main?cmd=viewdetails&uri=http://www.ur.se/id/101157>

Fakta om brott för unga

<http://www.brottsrummet.se/Bazment/1.aspx>

Fakta kring mobbning

<http://www.brottsrummet.se/Bazment/20.aspx>

Vad är Barn- och elevombudet?

<http://www.skolinspektionen.se/sv/BEO/>

Vad är kränkande behandling?

<http://www.skolinspektionen.se/sv/BEO/Jag-vill/veta-mer-om-krankande-behandling/>

Kamratpostens hemsida för unga 8-14 år

www.kpwebben.se

Vad gör Barnombudsmannen?

http://www.barnombudsmannen.se/Standardsida_2008.aspx?pageid=42

Om intolerans

<http://www.levandehistoria.se/intolerans>

Forskning inom barn- och ungdomsvetenskap

<http://www.buv.su.se>

